

100 éve született József Attila

Márkus Ferenc

„Gyere Úristen, nézz meg – itt vagyok!”

*„Vizsgáld meg az én ügyemet,
Mielőtt magam feláldoznám.”
(Nem emel föl)*

Olvasóként, tanárként, előadóként régtől foglalkoztat az a módszertani kérdés, hogy a költő életművéből kiválasztott egyetlen magaslatról, esetleges égbe nyúló csúcstról – vagyis egyetlen költeményről, mint természetes kilátóról messzire (előre és hátra) tekintve – mi tárulhat föl a kutató szem, szív, elme és képzelet előtt. Más szavakkal: az egyes műben, a parányi részben mi minden mutatkozik meg a kötet, a könyv, a költő élete és életműve nagy egészéből.

Az ugyanis alig vitatható nézet, hogy József Attila vagy bármely más alkotó minden egyes műve a múlt-ra támaszkodik, és egyúttal a jövőbe mutat („Én úgy vagyok, hogy már százezer éve / nézem, amit meglátok hirtelen. / Egy pillanat s kész az idő egésze / mit százezer ős szemlélget velem.”). A múlt lehet önnön költőiségének, de akár a magyar egyetemes költészetnek valamely spirituális – materiális előzménye. A jövő pedig ugyanezeknek az elemeknek együttes előrepillantása, mintegy próféciája valakiről vagy valamiről.

A szövegeknek ezt a titok övezte, szerves egymáshoz-tartozását az életmű célja, az egyetemes szövegösszefüggésből kibomló üzenete, a soha el nem hallgatásnak („Én nem fogom be pörös számat./ A tudásnak teszek panaszt.”) az erkölcsi – művészi kötelessége biztosítja. Ugyanakkor ezt a tagolatlan állandóságot az eszmék és szükségletek életszakaszonként, egyéni és társas életminőségként törvényszerűen bekövetkező módosulása, esetleg megváltozása másíthatja meg kisebb vagy nagyobb mértékben.

Mielőtt tárgyamról – Isten és az önmagát kereső ember – érdemben kezdenék írni, egy-két tudnivalót előre kell bocsátanom.

Először: Nem fogok szólni József Attila életéről, teljes pályaképéről, sem hivatalos irodalomtörténeti megítéléséről. Petőfi Sándor, Ady Endre, József Attila esetében ez a költők, a versolvasók korlátozása lenne.

Másodsor: Következtesen az előbb megfogalmazott tárgykörön belül maradok. Igaz, erősen személyes, lírai és romantikus megközelítésben.

Harmadsor: A könnyebb követhetőség miatt ismertetem az írás gondolatmenetét. Ez ábrázolható is! Ábrázolni egyetlen pont köré rajzolható, mind nagyobb sugarú körökkel lehetne.

A magaslati pont József Attila „Csöndes estéli zsoltár” című költeménye.

Az első kör: az életmű Isten-élménye; a vallási ihletésű versek.

A második kör: József Attila a Kozmosz vonzásában.

A harmadik kör: József Attila személyes, tehát elfogult, de lehetséges elhelyezése a magyar irodalomtörténet egészében tárgyunk szempontjából. Lehetséges, mert lírai életművéből sokszorosan igazolható!

Az elsőről és az utolsóról bővebben, a közbülsőkről vázlatosan fogok beszélni.

Ecce homo! „Íme az ember!! Az ember, aki nem csap be, aki szemben ugyanaz, mint a hátad mögött, aki nyíltszívű, őszinte és egyenes.” Fábrián Dániel orvos, közíró így idézte fel a József Attilával való találkozása élményét.

Íme a költemény! Az önként választott képzeletbeli kilátó, amelyről körülhordozzuk majd pillantásunkat.

Csendes estéli zsoltár

„Ó, uram, nem bírom rímbe kovácsolni dicsőségedet.
Egyszerű ajakkal mondom zsoltáromat.
De ha nem akarod, ne hallgasd meg szavam.
Tudom, hogy zöldel a fű, de nem értem minek zöldel, meg kinek zöldel.
Érzem, hogy szeretek, de nem tudom, kinek a száját fogja megégetni a szám.
Hallom, hogy fú a szél, de nem tudom, minek fú, mikor és szomorú vagyok.
De ne figyelmezz szavamra, ha nem tetszik Neked.
Csak egyszerűen, primitíven szeretném most Neked elmondani, hogy én is vagyok
és itt vagyok és csodállak, de nem értelek.
Mert Neked nincs szükséged a mi csudálásunkra, meg zsoltárolásunkra.
Most sértik füledet talán a zajos és örökös könyörgések.
Mert mást se tudunk, csak könyörögni, meg alázkodni, meg kérni.
Egyszerű rabszolgád vagyok, akit odaajándékozhat az Pokolnak is.
Határtalan a birodalmad és hatalmas vagy meg erős, meg örök.
Ó, Uram, ajándékozz meg csekélyke magammal engem.
De ha nem akarod, ne hallgasd meg szavam.” (1922. júl.-aug.)

1. Kívülről befelé haladva ismerkedjünk a mű néhány sajátosságával, a teljesség igénye nélkül.

A cím: beszédes, mert jelzi, mit találunk a szövegben. Az ilyen cím eléggé ritka József Attila költészetében. Jelzős szó szerkezet, amelyben a jelzett szó – zsoltár – jelentését két minőségjelző – csendes estéli – határolja körül. A jelzők alárendeltségi viszonyban vannak egymással. Hangalakjuk eltér a köznapi használatú – csendes, esti – változattól, jelezve az imaszzerű szöveg kivételességét. Úgy érezhetjük, mintha a 4. zsoltár lírai helyzete elevenedne meg már a címben. Ott ezt halljuk: „Nyugovóra tévén / teremtetek csendet és elmélkedjete!” A zsoltár szó pedig a költészet ősi idejébe ragad mindnyájunkat.

A műfaj: zsoltár, görögül pszalmosz. A pszalmosz szó jelentése: egyfajta hárfá (plasztérion) húrjainak pengetése; húros hangszerrel kísért ének. A Septuagintában (Hetvenes – fordítás) a görög pszalmosz a héber mizmor megfelelője, amely egy húros hangszeren kísért énekre vonatkozik, és 57 zsoltár élén fordul elő. Emiatt a gyűjtemény minden énekét zsoltárnak nevezték el. A zsidók, a zsoltárokat tehillim-nek ('dicsőítő ének', himnusz) vagy tefillot-nak ('imádság') mondták. A Bibliában a Zsoltárok könyvén kívül is találkozhatunk zsoltárokkal. Például Jónás könyve 2. fejezet 3-10. versig olvasható szövegben. [A Septuaginta az Ószövetség legrégebb és legfontosabb görög fordítása.]

A zsoltárok olyan magatartást fejeznek ki, amelyet minden embernek magára kell öltenie Istennel szemben. Ezt az egykori közös használatú, tehát templomi imát azonban József Attila személyes hitének a kifejezőjévé tette. Azt a kegyelmi pillanatot érezhetjük a műben, amit „Láttam, Uram, a hegyeidet...” kezdetű zsoltárszerű költeményében ezekkel a szavakkal tett megfoghatóvá: „...az elfáradt bogarak mind hazatalálnak, ha esteledik. / S te nyitott tenyérrel, térdig csobogó nyugalomban / Ott állsz az útjuk végén –”.

A verselés: külsőleg nem tagolódik szakaszokra. A 15 soros költemény egyenlőtlen szótagszámú sorokból – 12-37-ig – alakult. Más kiadású kötetben más sorszámú és szakaszos tagolása is van! Ismert és következetesen alkalmazott ritmuselvre – ütemhangsúlyos, klasszikus, vagy rímes időmértékes – nem találunk benne. Az előbeszéd lélegzetvétele szerint lüktetnek a sorok; szándéktalan jambusokkal, trocheusokkal, choriambusokkal ékesítve a hangzást. Rím nincs a szövegben, ahogyan a mintául választott zsoltárokból sincs. Ezt a verselést szabad versnek szokták nevezni, ami alighanem önellenmondás.

A mű költőiségének alapelve: az ismétlés, benne a paralelizmus, amit magyarul gondolatpárhuzamnak, mondatpárhuzamnak, gondolaritmusnak mondunk. Ez is ősi zsoltár-örökség. Ugyanannak a gondolatnak, mondatnak változatlan vagy más szavakkal való megismétlését értjük ezen a belső formai jelensé-

gen: „De ha nem akarod, ne hallgassd meg szavam” (3., 15.sor); „De ne figyelmezz szavamra, ha nem tetszik Neked” (7.sor). Ugyanígy a 2., a 8. és a 12. sor „egyszerű”, „egyszerűen” szavakkal kezdődő mondatai.

Az „ó, Uram,…” megszólítások közé vett mondanivalónak két, szavakkal ki nem mondott gondolatát nyomatékosítja a két paralelizmus.

Az első: Isten és ember közvetlen, bensőséges, beszédes viszonyát, mai szóval kommunikációját, ami- ben Isten a hallgató, a meghallgató, az ember a beszélő, kérő, könyörgő szereplő.

A második: a kommunikációban szigorú alá-, fölérendeltségi helyzet van, amit a lélek, mint természetességet nagy nyugalommal vesz tudomásul. Ezt a következőkkel igazolhatjuk: bár grammatikailag és retorikailag belül erősen tagolt a szöveg – telítve van ugyanis alá- és mellérendelt tagmondattal és sok különböző szóismétléssel -, mégis minden egyes sor egyetlen kijelentő mondatból áll. Kivéve a 8. sort: itt ugyanis két sorban van az egy kijelentő mondat. De hát ez a költemény szerkezeti közepe paralelizmussal és más ismétléssel nyomatékosítva. Valamint a 14. sort, ami kérést mond ki: „Ó, Uram, ajándékozz meg csekélyke magammal engem”.

Isten és ember harmóniájáról vall a mű szerkezete. Ebben 7 mondat előzi meg a már szóba hozott szerkezeti közeget, és további 7 mondat követi. A 7-7 mondatos egységek felszíni nyugalmán belül (egy sor, egy mondat, egy kijelentés) az Istent és önmagát kereső ember vívódása áll.

Érzékelés, érzés és értés hullámverése a de kötőszós – 5 van belőle -, ellentéteket halmozó első részben; továbbá érzékelés, érzés és értés megcsendesülő mozgása a mert kötőszós megokoló, következtető második részben.

Ebben a második részben hangzik el a kérés, amit a retorikailag kiemelt közép „csodállak, de nem értelek” kijelentése indított el, és Isten dicsőségének, nagyságának az elismerő kimondása készített elő közvetlenül: „Határtalan a birodalmad és hatalmas vagy meg erős, meg örök”. Nevezetesen akkor tudom Istent már nemcsak csodálni, hanem dolgaiban megérteni is, ha magamévá teszem a delphoi templom szemöldökgerendájának üzenetét: „Gnóti szeauton!” „Ismerd meg magadat!” Vagy ahogyan József Attila írta: „ajándékozz meg csekélyke magammal!”

Az elmondottakból három következtetést vonok le:

Az első: A költemény nemcsak az önmagát kereső ember helyzet- és állapotrajza, hanem a poéta jelenlegi és jövőbeni programja is.

A második: Költeményének grammatikája – mint láttuk – a grammatika költészetévé transzformálódott. Benne pedig a szabadság és kötöttség együttmozgása jött létre.

A harmadik: Milyen önmagát láttatja József Attila zsoltára? Istennel imádságos kommunikációs viszonyban lévő, önismeretét Istenben meghatározó, vívódva, ellentmondva kereső ember képe bontakozott ki.

II. Továbbhaladva: a dolgozat gondolatmenetének első körében az életműnek erre az alkalomra összeszededegetett vallási ihletésű verseit találjuk. Műfordításait, a vázlatokat, változatokat, töredékeket is figyelembe véve 96 költeményt soroltam ebbe az ad hoc gyűjteménybe. A róluk készített nyers, vázlatos följegyzések is egy tanulmány terjedelmével egyenlők. Ismertetni ezért itt nem tudom, nem is akarom. Csupán jellemezni!

Először: a bennük előkerülő, gyakran szerepeltetett fogalmakból sorolok fel néhányat, hogy vallásossága kiterjedését valamennyire láthassuk. Merit a Biblia ó- és újszövetségi részeiből; a keresztény egyházak teológiai és erkölcsi tanításából; misztikájukból; liturgiájukból; a templomi élményekből; történeti és művészeti hagyományaikból; néphiedelmekből; különféle mítoszokból, legendákból, mondákból; személyes: hívő, tagadó, vitatkozó Isten-hitéből.

Másodszer: az utoljára mondottakat kívánom egy-két verstöredékkel, töredéknyi idézettel alátámasztani:

„Gondolatban tán nem is hittem, ..de...Tetten értem az én szívemben.”

„Fogadj fiadnak, Istenem,..

Hogy valljalak, tagadjalak,...”

„Ne haragudj hát, Isten, nem hiszek,...de
 Szeress nagyon, hogyan, tudod Te jól azt,...”
 „Istenem, én nagyon szeretlek.”
 „Én nem tudtam, hogy annyi szörnyűség
 barlangja szívem. ...Most már tudom...
 az eredendő gabszág
 szívemben, mint ravatal,
 feketül.”
 „...úgy nézek farkaszemet,
 emberarcú, a hiányoddal!”

Harmadszor: Melyik önmaga látható az Isten – élményű költeményekben? Az, amelyik azt kiáltja: kell, hogy legyen Isten, mert csak ekkor lehet elmondani, hogy nincs, és titkon remélni, hogy mégis van!

III. Gondolatmenetem második körében a teljes lírai életműre vetek pillantást tárgyuk szempontjából.

József Attila kozmikus távlatba helyezi, és azon a helyen szemléli az embert. Embere azonos önmagával, azaz József Attila költővel. Aki nemcsak része, hanem létesítője az univerzumnak. Mondhatjuk, teremtője; mégpedig poéta teremtője poézise univerzumának. Amiben – lényegesen eltérve a tudomány álláspontjától – nem válik szét alany és tárgy, mert nem választja el. Teremtő tevékenységként mindkét összetevőt személyesíti. Azaz nem megszemélyesíti, hanem az alany és a tárgy egyetemes egyneműségét a művészettel személyessé tett univerzumába foglalja bele. Így nemcsak ő van kozmoszban, hanem a kozmosz is őbenne.

Ez József Attila önmagát életműve egészével kifejezett önfelmutatása. Valamint az ember jövőjének egyik, ha nem egyetlen jó útja!

IV. Végül a harmadik kör; ebben megmutatjuk József Attila helyét a magyar irodalomtörténetben. Amint korábban mondtam: elfogultan.

A magyar történelemben volt idő, amikor prófétálni kellett. Egy – egy korszak tartalmának, változást sürgető eszméinek hallhatóvá és érthetővé tételére el kellett jönniük és el is jöttek az emberek közt buzgólkodó apostolok, sőt az emberekkel nemegyszer harcban álló próféták. Amikor kellett, ott és akkor, mindig megjelentek a próféták, az eszme szolgálatában szinte teljesen feloldódó költők. Az elégedetlenség, a tovább így nem maradhat igéinek szószólói!

A magyar irodalomtörténetben ilyen költő volt Petőfi Sándor és Ady Endre. Továbbá előttük és utánuk mindazok, akik korokról, társadalmukról, annak berendezkedéséről bírálatot mondtak. Sőt prófétai hevületükben az óhajtott jövő képét is megfestették kortársaik okulására. Ide sorolhatjuk a 19. és 20. századi magyar széppróza több jeles alkotóját és alkotását: Jókai Mór, Eötvös József, Kemény Zsigmond, Mikszáth Kálmán, Gárdonyi Géza, Móricz Zsigmond műveit.

Volt idő azonban, amikor a magyar valóságnak „megváltóra” volt szüksége. Nem csupán lehetséges szerepként vállalva a megváltóságot, hanem küldetéséből, önfelajánlásából, önfeláldozásul. Azért, hogy poézisben megtestesülő szemlélődése, elmélkedése, a rosszat is a jó rovatába írni tudó képessége és példája „út, igazság és élet” legyen a kortársak és utódaik számára.

Ilyen költő volt József Attila. Az ő korát megelőző időben pedig Balassi Bálint, a költő Zrínyi Miklós, II. Rákóczi Ferenc, de Széchenyi Istvánt is közöttük említhetem.

A költészetükben, életművükben – annak minden szakaszában és valamennyi konkrét megjelenési formájában – megmutatkozó, emberi mértéket felülmúló, rendíthetetlen lelkiere tanúskodik erről.

Talán nem megbocsáthatatlan túlzás, ha azt mondom, hogy József Attila élete és költészete Jézus Krisztus megváltó művének 20. századi emberi imitációjaként és megisméltéseként is értelmezhető. Megvannak benne azok a költői, költészeti, de mindig étellel teljes emberi mozdulások, amelyek a jézusi életúttal való hasonlóság feltételezését lehetővé, sőt kívánatosá teszik. Tömören fogalmazva azt állíthatom, hogy József Attila élete és műve Jézus Krisztusénak a 20. századi metaforája lehet.

Indulásul ifjúkori készülődés a nyugat mindent beborító művészetének a kupolája alatt. Aztán a kiteljesedés évei következnek a nagy leíró – gondolati versek időszakában az emberlét alapkérdéseinek tanító, gyógyító, öngyógyító tisztázásával.

Majd az elkomorulás, a fájdalom hangjainak ideje jön el, az értelmes életért vívott küzdelem órája az embertelenné torzult világban. Ez már a „via crucis”, a Golgotára vezető út. Útja végén pedig ott áll a kereszt. A talán önként választott, elfogadott halál. A téboly mindent a semmibe rántó örvénylése, melynek egy-egy öntudatosuló, tiszta percében – értelme halhatatlan foglatában – fölragyog az önmagát feláldozó ember utolsó pillanatban világot, rendet, törvényt, szépséget magához ölelő, kitárt karú gesztusa.

Meggyőződésem: Nem József Attila, hanem világunk volt felkészületlen ennek a poétának, embernek a fogadására!

Marcali Kiss József
linometszetének változatai